

УДК 321.31

Бурлака В. В., начальник відділу Головного
слідчого управління МВС України

Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Статтю присвячено вивченню криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. Розкрито основні її елементи, які обґрунтовуються та закріплюються прикладами з практики.

Ключові слова: спосіб вчинення, підготовка до вчинення, вчинення злочину, приховання злочину, обстановка вчинення злочину, слідова картина, особа потерпілого, особа злочинця.

Статья посвящена изучению криминалистической характеристики преступлений, связанных с незаконным лишением свободы или похищением человека. Раскрыты основные ее элементы, которые обосновываются и закрепляются примерами из практики.

Ключевые слова: способ совершения, подготовка к совершению, совершения преступления, сокрытия преступления, обстановка совершения преступления, следовая картина, личность потерпевшего, личность преступника.

The article is devoted to the study of forensic descriptions of crimes related to unlawful imprisonment or kidnapping. Basic elements of which are proved and fixed examples from practice.

Key words: method of committing, preparing to commit, the offence of concealment of the crime, the situation of the crime, trace the picture, the identity of the victim, the offender's personality.

Постановка проблеми. Злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі або викраденням людини є досить поширеними в усьому світі. Кожного року їх жертвами стають близько 15 тисяч осіб, зокрема, в Україні. Так, за даними Департаменту інформаційних технологій МВС України, у 2005 р. за ст. 146 КК України було зареєстровано 178 злочинів, з них розкрито – 147 злочинів; у 2006 р. – 233, з них розкрито – 200; у 2007 р. – 256, з них розкрито – 197; у 2008 р. – 279, з них розкрито – 234, у 2009 р. – 338, з них розкрито 273, у 2010 р. – 292, з них розкрито – 238, за 10 місяців у 2011 р. – 222, з них розкрито – 185. За даними Генеральної прокуратури України, у 2013 р. було зареєстровано 283 випадки незаконного позбавлення волі або викрадення людини, з них лише у 151 провадженні особам повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Аналіз дослідження даної проблеми. Проблему розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини вивчали Т.В. Аверьянова, І.О. Адміралова, Є.В. Баранов, Р.С. Белкін, М.Г. Богатирьов, В.С. Бурзанова, А.С. Волков, В.В. Гульдман, О.І. Дворкін, В.Г. Дрозд, А.В. Дулов, А.Е. Жалінський, А.К. Звірбуль, В.Н. Ісаєнко, Л.А. Копенкіна, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.В. Олішевський, І.М. Оспічев, О.Р. Ратінов, А.Ш. Ризаєв, О.Р. Россинська, Ю.М. Самойлов, С.А. Синенко, О.Д. Ситковська, Ф.М. Сокиран. Однак, в умовах сучасної нестабільності в окремих регіонах країни проблема набула більшого розмаху та потребує нових рішень.

Метою даної статті є розкриття змісту та аналіз елементів криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі та викрадення людини.

Виклад основного матеріалу. Конституція України передбачає захист прав і свобод кожного громадянина та проголошує, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю

(стаття 3 Конституції) [1]. Порушення цієї статті проявляється у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів корисливо-насильницького спрямування, передбачених кримінальним законодавством України. Забезпечення дотримання цих прав гарантується нормами кримінального кодексу України, які встановлюють відповідальність за посягання на свободу та недоторканність особи. Зокрема, кримінально-правовими засобами, передбаченими статтею 146 Кримінального кодексу України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»[2].

В зв'язку з цим ми сміливо можемо стверджувати, що проблема незаконного позбавлення волі або викрадення людини посідає одне з головних місць у боротьбі зі злочинністю, а сьогоденне погіршення політичного становища, конфліктів на світовій арені створює сприятливі умови для поширення зазначеного виду злочинів, що додатково підтверджує актуальність цієї проблеми.

Фактичне вчинення цього злочину зводиться до безпосереднього захоплення, переміщення і насильницького утримання людини у визначеному місці, фізичного або психологічного насильства над потерпілим або психологічного впливу на його близьких; отримання предмету викупу або майнових прав та реалізації інших злочинних інтересів.

Способи вчинення злочину використовуються залежно від його мети, рівня підготовленості і кількості злочинців. Це можуть бути як дії, які носять насильницький характер, так і зловживання довірою або й обман потерпілого.

Так, наприклад, Тячівським районним судом за вчинення злочинів передбачених ч. 2 ст. 146, ч. 1 ст. 127, ч. 1 ст. 129 КК України, було засуджено Р., який з метою налагодження особистих стосунків шляхом обману заманив потерпілу Н. в квартиру, зачинивши вхідні двері даної квартири на замок та всупереч волі потерпілої незаконно утримував її протягом декількох годин. Свідок показала, що була присутня при тому, як підсудний запропонував К. покатати її на коневі, а потім повіз потерпілу в невідомому напрямку і вона більше сестру не бачила[3].

Спосіб вчинення. Зазвичай він складається з трьох етапів: підготовка до вчинення, вчинення злочину та приховання злочину.

Підготовка до вчинення злочину включає:

- вибір об'єкта посягання (людини) та збирання відомостей про нього;
- розробку плану викрадення або позбавлення волі;
- підбір та організацію співучасників злочину, розподіл між ними функцій та ролей, підготовку знарядь та засобів вчинення злочину.

При виборі об'єкта посягання (людини) злочинцями враховуються: статеві, вікові та психологічні характеристики обраної жертви (фізичні особливості, довірливість до людей або обережність; комунікабельність або замкнутість тощо); спосіб її життя (наприклад, маршрути пересування і місця проведення дозвілля; звичайний час залишення помешкання і повернення додому; матеріальне становище особи, інші обставини, які можуть полегшити або ускладнити викрадення); можливості настання у кожному конкретному випадку непередбачених наслідків (випадкова поява сторонніх осіб і їх втручання в дії злочинців; випадкові несправності транспортного засобу, що використовується для викрадення; інші обставини, які можуть ускладнити або перешкодити реалізації злочинного наміру).

Злочинці, як правило, враховують не лише фізичний стан майбутньої жертви, можливість швидкого подолання опору потерпілих, але і відсутність осіб, які можуть

організувати їх розшук. Тому, серед цієї категорії потерпілих найчастіше опиняються особи без постійного місця проживання.

Наприклад, Беляєвським районним судом Одеської області за вчинення злочину передбаченого ч. 2 ст. 146 КК України було засуджено громадянина М., який з корисливих мотивів з метою трудової експлуатації спочатку проводив набір у бригаду робітників, а потім виявляв серед них потенційних жертв шляхом опитування та перевірки документів. У подальшому переконавшись, що у даних осіб немає постійного місця проживання, їх ніхто не шукатиме, незаконно позбавляв волі та утримував у наметі на сільськогосподарській ділянці, примушуючи працювати на себе[3].

Збирання відомостей відносно об'єкту викрадення здійснюється злочинцями найчастіше через товаришів по службі потерпілого, його родичів, сусідів, знайомих. Способи отримання відомостей бувають різні: від прямих погроз фізичним насильством, до оплати послуг за отриману інформацію. При цьому відомості збираються в тих випадках, коли злочинець (злочинці) незнайомий або мало знайомий з самим потерпілим. На сьогодні з цією метою активно використовуються соціальні мережі в Internet просторі для збору даних щодо потенційних жертв незаконного позбавлення волі або викрадення.

Під час планування злочинці кожному співучаснику злочинної групи пояснюють його роль та завдання (наприклад, підшуковуються приміщення, в якому планується утримання потерпілого, керування автомобілем у момент здійснення злочину тощо).

Якщо незаконне позбавлення волі або викрадення людини здійснюється з метою зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, то найчастіше план вчинення злочину відсутній. Це пояснюється тим, що бажання вчинити злочин виникає у злочинця несподівано і як правило в стані сп'яніння.

Так, наприклад Богунським районним судом м. Житомира за вчинення злочину передбаченого ч. 1 ст. 152, ч. 2 ст. 146 КК України було засуджено громадянина С., який перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, у дворі свого будинку побачив громадянку Л., яка проходила повз нього. С. ударив Л., затягнув до своєї квартири де утримував декілька годин, після чого зґвалтував та відпустив [3].

Розробка детального плану злочину, зазвичай, проводиться в тих випадках, коли викрадення здійснюється злочинною групою. Як правило, цим займається організатор групи — особа, яка має злочинний досвід або «авторитет» серед інших членів групи.

Вчинення злочину — це безпосереднє захоплення, переміщення і насильницьке утримання людини у визначеному місці, фізичне або психічне насильство над потерпілим або психологічний вплив на його близьких; отримання предмету викупу або майнових прав та реалізація інших злочинних інтересів.

Для отримання викупу викрадачі прагнуть встановити зв'язок з родичами або товаришами по службі потерпілого. Причому, в більшості випадків зв'язок встановлювався безпосередньо самими членами групи, в інших випадках використовувалися посередники. З метою отримання викупу за звільнення викраденого злочинці в більшості випадків застосовували до нього психічне і фізичне насильство.

За даними судової практики у 72 % випадків вимоги викрадачів про виплату викупу або боргу пред'являлися родичам потерпілого, його друзям або товаришам по службі по телефону, рідше (у 14 % випадків) — за допомогою письмового звернення, в інших випадках — шляхом особистого контакту з близькими потерпілого, за допомогою аудіо-запису звернення викраденого.

Приховання злочину – вживання заходів до приховання слідів злочину та участі в ньому конкретних осіб. Заходи по приховуванню злочину можуть передувати його вчиненню, застосовуватися під час або після його вчинення.

До факторів, що обумовлюють приховування злочинів, відносяться усі чинники, що детермінують приховання злочинів взагалі, а саме: умисел на приховання, особистісні якості злочинця, об'єкт посягання, місце, час скоєння злочину та ін.

До числа типових способів приховування злочинів даного виду можна віднести: розробку детальних планів приховання злочину; використання тайників; маскуванню зовнішності, голосу, почерку; незаконне заволодіння автотранспортних засобів; залякування потерпілих та їх родичів з метою попередження звернення в правоохоронні органи; аналіз діяльності правоохоронних органів по розкриттю аналогічних злочинів.

Обстановка вчинення злочину. Обстановку незаконного позбавлення волі або викрадення людини утворюють такі її елементи: 1) кількість злочинців і потерпілих; 2) час і місце злочину, переміщення і утримання потерпілих; 3) наявність зброї у злочинців і охорони у жертви посягання; 4) характеристику технічних засобів, що використовуються під час вчинення злочину; 5) взаємини учасників даного злочину; 6) розташування різних об'єктів в місцях захоплення, переміщення і утримання потерпілого тощо.

Визначення місця вчинення злочину – найважливіше завдання слідчого, якому необхідно «прив'язати» виявлене діяння до цієї обставини, тобто створити «інформаційний вузол». Це поняття може розглядатися в різних аспектах: як місце вчинення злочину в цілому або місце реалізації його окремих етапів.

Дослідження місця вчинення злочину може служити джерелом одержання доказової інформації про розслідувану подію. Його аналіз дозволить виявити, зафіксувати й вилучити сліди злочину, встановити спосіб вчинення кримінального діяння й механізм події, а також встановити обставини, що сприяють вчиненню злочину. Також встановлення місця здійснення злочину має суттєве кримінально-правове та процесуальне значення. Це місце визначатиме територіальну підслідність кримінального провадження (ст. 32 КПК України) [4].

При розслідуванні злочинів даної категорії важливе значення має не тільки час самого злочину, тобто захоплення потерпілого (час доби, дата, місяць, рік), але і час переміщення і утримання людини, а також час, витрачений на підготовку до скоєння злочину, час, що пройшов з моменту захоплення викраденого до моменту отримання інформації про злочин правоохоронними органами. Крім того, при вирішенні питань, пов'язаних з розкриттям і розслідуванням злочинів, повинен враховуватися вплив чинника часу на процес встановлення злочинної події, який має значення для планування окремих слідчих (розшукових) дій, визначення тактичних прийомів, виявлення тимчасових зв'язків між обставинами, що мають значення для провадження, встановлення можливих змін в слідах злочину тощо.

З точки зору проблем розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини обстановку вчинення злочину доцільно поділити на:

- 1) сприятливу – таку, що сприяє вчиненню злочину і наступному успішному приховуванню його слідів, тобто, що характеризується відсутністю перешкод для здійснення злочину, при цьому корективи, що вносяться в кримінальні дії не суттєві;
- 2) несприятливу – таку, що пов'язана з виникненням перешкод на шляху

реалізації злочинних намірів, що може перешкодити їх здійсненню.

Типова «слідова картина». «Слідову картину» незаконного позбавлення волі або викрадення людини складають:

1. Традиційні сліди злочинців: слідів взуття, пальців рук, долонь, мікрочастинок одягу тощо.

2. Сліди використання транспортних засобів. Якщо злочинцями використовувалися транспортні засоби, природно типовими слідами є сліди протекторів, плями мастила, змащення тощо.

3. Сліди предметів, що використовуються для подолання опору потерпілим. Це мотузки, дроти, наручники, предмети, які могли бути використані як кляпи зі слідами зубів тощо. А також, сліди, які утворилися в результаті застосування цих засобів (сліди тертя на трубах опалення, інших жорстко закріплених предметах, до яких могли прив'язувати заручників).

4. Сліди застосування зброї. У випадку застосування злочинцями зброї, типовими є сліди пострілу і самої зброї.

5. Аудіо- і відеозаписи. По провадженнях даної категорії нерідко «слідову картину» складають нетрадиційні сліди-об'єкти — касети або інші носії інформації з аудіо- і відеозаписами.

6. Цінні папери та інші документи. Менш типовими слідами-предметами, які зустрічаються у судовій практиці є цінні папери та інші документи (установчі договори, статuti комерційних організацій, інші цивільно-правові документи), які мають елементи підробки, змін на вимогу злочинців, а також вказують на зв'язки потерпілих зі злочинцями в період, що передував викраденню.

Особа потерпілого. З метою швидшого встановлення підозрюваної особи, зокрема, слідчому потрібно встановити наступні відомості про потерпілого: а) персоналістичного характеру; б) про соціальну роль потерпілого, його зв'язки; в) що характеризують професійні та інші звички потерпілого; г) морально-психологічного характеру.

Дані про стосунки позбавленої волі або викраденої особи з оточуючими її особами можуть вказати на наявність нормальних, неприязних чи ворожих стосунків.

Стосунки потерпілого зі злочинцем можуть виникати у момент вчинення злочину або розвивалися в рамках випадкового знайомства; формувалися в рамках особистого, тривалого знайомства (друзі дитинства, колеги, сусіди); мати дружній, родинний характер тощо.

Перш за все, певний криміналістичний інтерес у практичному аспекті становить аналіз інформації про особу потерпілого з урахуванням її вікових показників та показників статі. Вік значною мірою визначає фізичний стан і можливості особи, коло її потреб та інтересів, життєвих установок, орієнтацій, прагнень і бажань, реакцію на різноманітні конфліктні ситуації, мотивацію поведінки тощо.

Переважно вибір потерпілого залежить від матеріального становища або його соціального статусу.

Трапляються випадки так званого самовикрадення, для того щоб згодом вимагати від своїх батьків гроші за «звільнення».

Особа злочинця. Типовий злочинець по провадженнях зазначеної категорії є осудною особою, тому питання про осудність суб'єкта, тобто здатність усвідомлювати свої дії і керувати ними, майже не виникає.

Часто це особи, з якими потерпілий знайомий або підтримує дружні відносини, колеги, учні одного навчального закладу, рідні тощо. Однак багато випадків вчинення злочину незнайомими потерпілому особами, переважно з метою примусового залучення до праці та вчинення статевих злочинів (гвалтування, мужолозтво, інші дії сексуального характеру) [5, с. 25].

Судова практика свідчить, що у загальному числі осіб, які вчинили даного виду злочини, значний відсоток жінок – 25 %, відповідно – 75 % становили чоловіки. Так, наприклад, Кіровоградським районним судом за вчинення злочину передбаченого ст. 166, ч. 1 ст. 125, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 146 КК України було засуджено громадянку А., яка незаконно позбавила волі свого неповнолітнього сина Н., утримувала його в підвальному приміщенні не бажаючи виконувати обов'язки по догляду за дитиною та мордувала при цьому[6].

Найбільш криміногенними є особи віком від 17 до 35 років. Молодий вік основної маси винних поєднується з їх досить високим загальноосвітнім рівнем. Із загальної кількості злочинців середню і середньо-спеціальну, а також вищу освіту мали 82 % та 15 %, відповідно.

Соціальний стан засуджених за незаконне позбавлення волі або викрадення людини характеризується тим, що більшість з них (67,5 %) становлять особи без визначеного роду занять або такі, що не мають постійного місця роботи на момент вчинення злочину.

Висновки. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що розглянута у статті криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини, її опис на якісно-кількісному рівні з визначенням кореляційних залежностей між її елементами сприяє розробці оптимальних і ефективних наукових рекомендацій з розкриття та розслідування вказаної категорії злочинів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція, Верховна Рада України; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : за станом на 25 трав. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. За матеріалами ГСУ МВС України
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : за станом на 31 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Волков А. С. Правовые и криминалистические проблемы выявления и раскрытия похищения человека: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Волков Андрей Сергеевич. – Саратов, 2002. – 192 с.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень України. Справа № 1-176 / 2010р. <http://www.court.gov.ua>

